

Crim i càstig a Mesopotàmia

[Crime and Punishment in Mesopotamia]

MIQUEL CIVIL¹

Resum: En aquest article recollim el text de la conferència que va donar Miquel Civil el dia 15 de novembre del 2001 a la sala de juntes de la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona. L'acte fou organitzat per l'associació Eridu. Societat Catalana d'Amics del Pròxim Orient Antic.

Paraules clau: codis legals, dret penal, Ur-Namma, Lipit-Eshtar, Mesopotàmia, Sumer

Abstract: In this article we publish the text of the lecture given by Miquel Civil on November 15, 2001 in the boardroom of the Faculty of Philology of the University of Barcelona. The event was organized by the Eridu. Catalan Society of Friends of the Ancient Near East.

Keywords: legal codes, criminal law, Ur-namma, Lipit-Eshtar, Mesopotamia, Sumer

Començaré per deixar clara una petita qüestió prèvia sobre la que estic segur que estem tots d'acord. L'existència de lleis en una forma o altra és universal. Tota unitat sigui biològica sigui social funciona seguint diverses regles, diverses pautes. L'home pot enunciar-les, pot modificar-les fins a cert punt, pot executar-les, etc. fins i tot en pot crear de noves, però en tota societat hi ha normes de conducta més o menys naturals o arbitràries. Això té dues conseqüències o corol·laris de tipus metodològic. Una, de poca importància, és que la pregunta “qui va inventar les lleis?” no té cap sentit i així ningú no pot dir que els habitants de la baixa Mesopotàmia del tercer mil·lenni tinguessin cap prioritat en aquest sentit. La pregunta que se m'ha fet alguna vegada de si els sumeris es van “inventar” les lleis és ingènua i sense sentit. La segona conseqüència és més significant: si les lleis es troben en totes les cultures, on el reconeixement de les lleis naturals i la creació de les arbitràries es manifestarà de diverses maneres

---

¹ El text pràcticament no s'ha modificat més enllà d'alguna petita errada tipogràfica. Hem introduït alguna nota amb aclariments i bibliografia. Les notes sempre van acompanyades de les inicials [L.F.] (Lluís Feliu).

en les diferents cultures, per a estudiar i valorar les lleis i tot el que es relaciona amb elles en una cultura específica necessitem una visió general dels diferents tipus d'activitats legislatives que es troben o han aparegut a través del món i de la història. Dic això perquè durant els primers cinquanta anys d'estudi de les lleis mesopotàmiques, és a dir des de principis del segle vint, quan l'únic codi que es coneixia era el de Hamurabi, aquestes lleis es van estudiar sobretot des del punt de vista del dret romà. Els capdavanters d'aquests estudis es trobaven a Alemanya, on fins al 1900 la llei romana tenia el que se'n diu caràcter "subsidiari," és a dir, que s'aplicava automàticament a no ser que fos exclosa per disposicions contràries de caràcter local. Això donava al dret romà una mena de valor quasi universal, era la pauta per a descriure i jutjar altres sistemes de lleis. No vull negar que no es fessin estudis molt valuosos i fonamentals, però també es formulaven qüestions bastant ocioses com ara "el codi de Hamurabi és realment un codi?". Una pregunta així és una qüestió d'etiquetes, una qüestió purament semàntica i que la metodologia històrica més recent considera com una fal·làcia. El que un ha de fer en tot cas és estudiar en quins punts la legislació mesopotàmica es diferencia de la romana. És clar que aquest enfocament és un defecte més aviat venial d'aquests estudis i que els treballs alemanys i francesos han sigut infinitament superiors al que passava a casa nostra. Recentment he vist un volum bastant massís de 975 pàgines intítulat "Curso de historia del derecho" imprès el 1995 en què no hi ha la més petita menció ni del codi de Hamurabi ni de totes les descobertes en matèria d'història jurídica a l'orient pròxim fetes durant els últims cinquanta anys. He sentit a dir que un dels pocs catedràtics que parlava de Hamurabi deia que el seu codi estava escrit en "campaniforme". En aquests últims anys, l'estudi de les lleis antigues ja s'enfoca sovint des d'una perspectiva antropològica més ampla. Fins i tot els d'entre vosaltres que no coneixeu les llengües antigues, actualment podeu accedir a les fonts gràcies a dos volums excel·lents que han aparegut recentment, un del Prof. Sanmartín "Códigos legales de tradición babilónica" presenta els textos en llengua accàdia, l'altre de Manuel Molina "La ley más antigua"² dona els codis en sumeri, i inclou una antologia de documents jurídics en la mateixa llengua. Els dos llibres són altament recomanables.

Encara que no podem dir que els mesopotamis inventessin l'art de legislar, sí que podem dir que són els primers que ens han deixat constància dels seus esforços. Són els primers i de molt. El primer codi sumeri data d'abans del final del tercer mil·lenni a.C. Les lleis romanes de les dotze taules, de les que poc es conserva, són dels volts del 450 a.C. i el codi de Justinià és del segle sisè de l'era cristiana. Indicacions de disposicions de caràcter jurídic ja es poden detectar a

---

² J. Sanmartín, *Códigos legales de tradición babilónica*, Madrid 1999; M. Molina, *La ley más antigua: textos legales sumerios*, Madrid 2000 [L.F.].

Ebla pels volts del 2400 a.C. i es troben clarament formulades al Lagash d'Entemena i Urukagina. De l'imperi d'Ur III tenim actes de tribunals, per no citar documents de caràcter legal, com contractes de venda i préstecs que apareixen molt més aviat. El que vull fer avui és, primer, presentar parts encara inèdites del codi d'Ur-Namma i després concentrar-me en el dret penal per a acabar amb un curiós text literari sobre el valor de l'empresonament com a mitjà de rehabilitació del culpable.

No hi haurà temps de parlar d'altres aspectes força interessants com ara els fonaments teològics de la justícia, les pràctiques contractuals, o com l'aplicació de les lleis diferia segons s'apliquessin als ciutadans o als forasters, i tant d'altres. El déu de la justícia era el déu-Sol, sens dubte perquè il·lumina per igual justos i pecadors i perquè gràcies a la seva llum no se li escapa el coneixement de res. El déu Hendersaga és el niğir del déu-Sol. El niğir ve a ser una mena d'agutzil, o algtzuir, les seves activitats són una combinació de les d'agent del jutjat, de pregoner i de vigilant nocturn. De bon matí, se'ns diu, Hendersaga ajuda el Sol, al "lloc de les balances" (l'escena es pot veure en algun segell cilíndric) a determinar si les transaccions comercials segueixen les regles i sobretot assegurar que els impostos derivats d'aquestes transaccions es paguin degudament. La protecció d'orfes i vídues i l'estandardització de pesos i mesures són temes freqüents en himnes a divinitats i declaracions reials.

Els romans distingien el *jus scriptum* i el *jus non scriptum*, el segon naturalment no el podem conèixer a no ser que sigui en les seves manifestacions en els textos jurídics de la pràctica o en al·lusions literàries. El *jus scriptum* consisteix en codis pròpiament dits i en edictes o proclamacions d'un rei o d'un magistrat superior. Els dos tipus estan molt ben documentats en les fonts cuneïformes. No podem dir quin paper podia jugar la jurisprudència, pedra fonamental del dret anglosaxó. Fa trenta anys es calculava que als Estats Units tenien 4,5 milions de decisions creant precedent. No sé quantes n'hi ha ara, però es calcula que creixen al ritme de més de 40.000 l'any! Quan un jutge mesopotami passa sentència no ens diu quins en són els fonaments. Podríem parlar també de l'educació jurídica dels escribes. Aprenien formularis de frases legals i copiaven models de documents. Això s'ha conservat però no sabem res de l'ensenyament oral. No hi haurà temps de parlar-ne, es mereixeria una conferència apart.

Per deformació professional (el sumeri és la meva especialitat) i per qüestions de temps em limitaré a textos anteriors al s. XVI a.C. Els codis es promulgaven quan s'escriuien sobre esteles de pedra. Només se n'ha conservat una, la de Hamurabi (ja en parlarem). De tots els codis es conserven còpies múltiples sobre tauletes cuneïformes. Formalment tots (amb l'excepció de les lleis d'Eshnuna) consisteixen en un pròleg, el cos central amb les lleis pròpiament dites, i d'un epíleg. Pròleg i epíleg tenen un caràcter marcadament literari. El codi més antic

conservat és el del rei Ur-Namma, el fundador de l'imperi d'Ur III pels volts del 2112 a.C. i mort el 2095. L'estela original no s'ha conservat. És segur que n'hi va haver almenys una perquè el pròleg prescriu explícitament els queviures o ofrenes assignades periòdicament a l'estela o a l'edifici on estava situada o a la institució que en tenia cura. Era pràctica comú fer ofrenes o assignar subsistències a les estàtues i esteles. En el cas de l'estela d'Ur-Namma les quantitats són considerables: 2700 litres d'ordi, 30 xais, i 30 litres de mantega clarificada. Fins ara es coneixien tres tauletes cuneïformes amb còpies parcials del codi. Les tres són de l'època paleobabilònica, és a dir, després de la fi d'Ur III. Els escribes paleobabilònics copiaren sistemàticament el text dels monuments antics i objectes inscrits conservats al santuari Ekur de Nippur i altres llocs. En un cert sentit eren historiadors i les seves activitats ens han conservat una pila d'inscripcions històriques des dels temps de l'imperi sargònic que d'altra manera s'haurien perdut. Una de les tauletes ve de Nippur i una altra d'Ur, l'antiga capital de l'imperi. La tercera està catalogada al museu d'Istanbul com venint de Sippar. Probablement però ve de Nippur. Va entrar al museu d'Istanbul a principis del s. XX quan Iraq era encara una província de l'imperi otomà. Si escriu negligentment en àrab Nuffar i Sippar, els dos noms es poden confondre fàcilment, sobretot si als funcionaris d'Istanbul no els hi eren familiars aquests noms de lloc d'una província llunyana. Hi ha altres casos evidents d'aquesta confusió a les col·leccions d'Istanbul. Una quarta tauleta més tardana, molt trencada, conservada al Museu Britànic té algunes lleis i el final d'un epíleg. Es va publicar com a fragment d'un codi anònim. La descoberta de que vaig a parlar ha provat que aquesta tauleta també conté part del codi d'Ur-Namma. Així estaven les coses quan en les col·leccions d'un magnat navilier noruec va aparèixer un cilindre dels temps d'Ur III, coetani per tant de l'estela, que contenia, quan era sencer, el text complet del codi. Està encara inèdit i espero publicar-lo dintre de poc.³ Falten alguns trossos d'aquest cilindre però afortunadament el que manca és el pròleg i el final, parts que ja es coneixien per les tauletes. La base del cilindre manca i per tant no coneixem exactament la llargada de les columnes, però podem dir que entre el cilindre i les tauletes tenim la major part del text. El text del cilindre dissipa finalment alguns dubtes que hi havia hagut sobre la paternitat del codi. Alguns especialistes havien sospitat que l'autor no era precisament Ur-Namma sinó el seu fill Shulgi. El que passa és que Shulgi, que va tenir un regne molt llarg i tenia una personalitat molt forta, es va apropiat d'algunes de les coses fetes pel seu pare, concretament l'establiment d'una xarxa de camins completada amb hostals situats a intervals al llarg de les rutes i l'estandardització de pesos i mesures. En el text recentment recuperat llegim que

³ M. Civil, "The Law Collection of Ur-Namma", a A. R. George (ed.), *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*. Bethesda 2011, pp. 221-286 [L.F.].

les disposicions sobre la compra d'esclaus (i cito) “durant el regne dels gutis” (que van regnar immediatament abans d'Ur-Namma) han sigut modificades (cito) “després que el déu Lluna va establir el regnat d'Ur-Namma, rei de justícia, sobre la població”.

L'altre codi sumeri va ser redactat i promulgat pel rei d'Isin Lipit-eshtar (1934-1924 a.C). L'original també estava escrit sobre una estela. En aquest cas se n'han conservat un parell de fragments de pedra insignificants. Una tauleta de mida gran trobada a Nippur contenia el text sencer, malauradament li falten molts trossos. Una dotzena bona de tauletes i fragments ajuden a la reconstrucció, però encara queden molts passatges perduts.

Quasi dos segles més tard, el sud de Mesopotàmia va caure sota el control dels reis de Babilònia. El rei Hamurabi (1792-1750) és l'autor del tercer codi, que està escrit en accadi. S'ha conservat l'estela original i el text (conegut també per una pila de còpies parcials sobre tauletes) és pràcticament complet. Els elamites van saquejar Babilònia al s. XII a.C. incloent la vila de Sippar (on l'estela estava erigida) i es van emportar com a botí cap a Susa l'estela del codi, entre altres monuments babilonis. Les excavacions franceses a Susa al 1901-1902 van retrobar l'estela que ara és al Louvre. El codi de Hamurabi ha jugat un paper importantíssim tant en la història del dret mesopotàmic com en l'estudi de l'accadi i la bibliografia que ha generat és considerable. És possible que altres esteles semblants fossin erigides en altres ciutats del sud com ara Ur, Isin o Nippur. Descobertes recents han demostrat que el sud, els antics regnes de Larsa, Isin, Ur, es van sotmetre de molt mala gana a Babilònia. En temps de Samsuiluna, el successor de Hamurabi, el sud es va revoltar i es va formar una coalició liderada per Rim-Sin II (que es diu rei de Sumer, lugal ki-en-gi) i que incloïa cinc reis fins ara desconeguts. Samsuiluna els va anar derrotant, però en el procés Babilònia va perdre definitivament el sud. No és encara clar i la matèria s'ha d'estudiar però tant les activitats polítiques de Hamurabi i el seu successor com també l'activitat escolar del sud, Nippur sobretot, s'han de reexaminar a la llum d'aquesta situació política. Per exemple, és possible que la gran activitat de còpia de textos clàssics sumeris durant el s. XVIII s'hagi d'explicar com un renaixement sumeri i com un intent desesperat de preservar una tradició literària. No és clar encara si aquesta situació va influir en l'activitat legislativa de Hamurabi o com ho va fer. Només diré que hi ha un nombre d'articles del Codi de Hamurabi que són una traducció literal d'articles del codi de Lipit-eshtar. Comparant el Codi de Hamurabi amb lleis anteriors destaca en aquell l'incomparablement més detallat tractament dels casos i la marcadament major severitat de les penes corporals. En aquests articles, per exemple, les formes en -t- del verb accadi corresponen a formes amb el prefix ba- del verb sumeri, etc. La imposició de la llei babilònica al sud pot haver sigut un factor important en la redacció del codi. Hi ha fins i tot indicacions, no del tot

convincents, que el codi podria haver tingut una redacció bilingüe sumero-accàdia.

L'altre tipus de font escrita són els edictes o proclamacions reials. Mentre els codis enumeren lleis amb validesa general, els edictes tenen per finalitat la reforma de situacions concretes. És una tradició ben arrelada a Mesopotàmia que podem veure des del s. XXIV al XVI a.C. El text més antic és el de les reformes d'Urukagina de la ciutat-estat de Lagash (no em posaré ara a discutir la forma exacta d'aquest nom de rei). Pels volts del 2350-2300, durant el regne d'Urukagina, Lagash està en un procés de descomposició degut a una mala situació econòmica interna i a pressions polítiques externes. Textos d'aquest regnat enumeren abusos fiscals i administratius i en proposen el remei. Segles més tard els reis d'Isin i Larsa i sobretot els babilonis promulgaran edictes de reforma (*mīšaru*, niĝ₂-si-sa₂). No és clar si les anomenades lleis d'Eshnuna s'han de classificar com a lleis o com a edicte.

Concentrant-nos ara en el dret penal, deixaré de banda els càstigs pecuniaris (i naturalment també les restitucions, inclús si tenen un component punitiu) i parlaré de (1) la privació de llibertat, i (2) de les penes corporals.

El nom de presó en sumeri és *ennun(ĝ)*, que al mateix temps vol dir guarda i guardià, cosa que es presta a ambigüitats. També vol dir 'vetlla de la nit' però com que en aquest sentit va generalment acompanyat de nombres o s'especifica (del vespre, de mitja nit, etc.) no sol crear problemes. Com veurem és freqüent trobar en els documents administratius referències a persones en-nun-ĝa₂ ti-la "vivint a la presó". Degut a l'ambigüitat que he dit, alguns han dubtat d'aquesta traducció. Ara però tenim en la part nova del codi d'Ur-Namma la condemna a presó, concretament en cas de segrest la pena és, a banda d'una multa (o indemnització) de 15 sicles, lu₂-bi en-nu-ĝa₂ i₃-ti-le ("aquest home anirà a la presó")⁴ que és exactament la fraseologia dels textos administratius. Un examen més detallat de l'ús d'aquesta frase demostra que no solament es fa referència a la durada de la condemna, sinó que algunes vegades es dona fins i tot la raó: deserció, robatori, etc. La gran majoria dels casos la durada només és d'uns mesos, però he trobat un cas de 5 anys i set mesos. En casos d'emergència, que vol dir la sega o inundacions, els presoners se'ls podia enviar a treballar. Cal notar que és també la situació en què les dones feien també treballs al camp. No crec que altrament hi hagi referències a treballs forçats. Més tard veurem una descripció literària de les condicions de la vida presidiària. És curiós que l'empresonament és citat una sola vegada en els codis, quasi mai en els processos judicials, i en canvi sigui tan freqüent en els textos administratius. Interessant per a la interpretació: fins i tot en les sentències no s'especifica la pena (sobreentesa).

⁴ Codi d'Ur-Namma §3 [L.F.].

(2) Penes corporals (deixo de banda les ordalies). Hi ha un contrast molt marcat entre els codis sumeris d'una part i el Codi de Hammurabi de l'altre. Un està temptat de veure-hi dues tradicions diferents (no em sembla que les llacunes en la informació siguin suficients per a explicar les divergències). En el codi d'Ur-Namma hi ha mitja dotzena de casos que requereixen pena capital (homicidi, violació, saqueig, casar-se amb la cunyada, pèrdua falsa d'animals, el més curiós: seducció iniciada per la dona, se l'executa i l'home surt lliure); algun cas d'assots, sal a la boca, i pràcticament res més. En el codi de Lipit-eshtar, almenys en la part conservada, no hi ha cap cas de pena de mort, i pocs càstigs corporals, mentre que en el Codi de Hammurabi hi ha dotzenes de penes capitals, incloent cremar, tirar a l'aigua, empalar; hi ha també tallar mans, orelles i pits, trencar ossos i dents, etc. S'han conservat un parell de processos amb pena capital. El primer ve de Nippur a l'època d'Ur III. És un cas de corrupció i apropiació indeguda. Un membre d'una de les famílies més distingides de la vila, que havia donat governadors, s'apropia de queviures que pertanyien a un temple. Se'l va condemnar a mort però va ser indultat pel rei. Impenitent, va recaure i se'l tornà a condemnar a mort. Recordem que robar al palau o a un temple mereix pena capital en el Codi de Hammurabi. No està documentat el cas en els codis més antics. El segon cas és en temps d'Isin. Una dona lloga tres homes per tal que li matin el marit. Tots són condemnats a mort. Aquest procés s'ha conservat en varies còpies, devia tractar-se d'una causa cèlebre. Hi ha indicacions que potser la pena de mort havia de ser aprovada pel rei. Una carta sargònica diu "no executis cap accadi, perquè hi ha un rei a Accad". Hi ha una fórmula de contracte de regadiu en què el pagès promet de no servir-se de l'aigua de regadiu sense permís de l'autoritat competent, però al mateix temps ha de procurar que el camp no s'assequi. La clàusula final diu: "si s'asseca que se'm mati". No és clar si s'ha de prendre al peu de la lletra o és una fórmula diguem-ne "dramàtica", com l'anglès "cross my heart and hope to die". Potser en alguns casos la sentència del codi tenia intencions purament dissuasives.

El text que vull comentar ara al final és extremadament curiós, i va passar temps fins que se'n va proposar una interpretació satisfactòria. Un escriba havia comès un crim pel que devia ser condemnat a mort. Abans de la sentència, redacta un poema a la deessa Nungal que era la patrona i guardiana de les presons. La deessa es descriu a ella mateixa com severa però també (cito) "una mare compassiva que calma els cors més ferotges, rescato l'home de la boca destructora, sóc una dona que dona vida...". Li demana que la pena de mort sigui commutada per un temps a la presó. Ell sap prou bé que la presó serà dura i en dona la descripció següent. S'obre la porta de la presó i diu:

Els homes a dintre són com pardals sota les urpes d'un gran mussol,
miren cap a l'obertura com si fos el sol ixent,

el germà ajuda al germà a comptar els dies d'infortuni,
però els càlculs se'ls embrollen.

Un no reconeix l'altre, tant han canviat d'aspecte.

L'home no contesta la contrasenya del seu company,
tant ha canviat de cara.

(...)

La presó cau com un embriac sobre l'home,

que escolta en la fosca per escorpins i serps,

però la presó dóna naixement a una persona justa, acaba amb el mentider.

“Jo (ara parla la deessa) he omplert les parets que són com una matriu

amb plors però també amb compassió,

calmo el cor de l'home, el tranquil·litzo,

calmo també el cor del seu déu,

el faig relluir com un metall preciós,

el faig brillar entre la pols...”⁵

La possibilitat de rehabilitació per empresonament i la comparació explícita que és com una matriu de la que naixerà un home nou, la pena expiada, és sorprenent en el món mesopotàmic del s. XVIII a.C. i obre interessants horitzons sobre la seva cultura.

---

⁵ Vegeu M. Civil, “On Mesopotamian Jails and Their Lady Warden”, a M. Cohen / D. C. Snell / D. B. Weisberg (eds.), *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, Bethesda 1993, p. 73, línies 50-54; 101-107. A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §4.28.1 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.4*#) (última visita novembre del 2019) (L.F.).